

מסע אלכסנדר הגדול בארץ-ישראל

מאת

אריה כשר

רבות נכתב על ספורו של יוספוס בדבר המפגש של אלכסנדר מקדון עם היהודים (קדמ' יא, 302—347). רוב המלומדים התייחסו בביקורתיות חריפה לדבריו והצביעו על מוטיבים אחדים שהחשידום במגמות אפולוגטיות גלויות, ומביניהם בלטו נציגיה וחניכיה של האסכולה הפילולוגית הקלאסית.¹ היו שטענו כי מזדקרת לעין הכוונה לרומם את כבוד המקדש הירושלמי, שהתכבד בביקורו ובחסדו של מלך גדול זה. אחרים הצביעו על הכוונה להדגיש את זכויות היהודים, שהענקו על ידי אלכסנדר ונעשו אבן פינה למדיניות יורשיו, כדי לשרת את המאבק לזכויות אורח בערים ההלניסטיות (מצד יהודי התפוצות). היו שטענו כי מגמת הספור להבליט את הערצת אלכסנדר ליהדות, ובכך לשים סכר לנחשוליה הקוצפים של שנאת ישראל בתפוצות. מטעמים אלה ואחרים נעשו גיסוונות שונים לחשוף את המאורע 'האמיתי' שהסתתר מאחורי הספור, איש איש בדרכו. אך אותם נסיונות לא עמדו בדרך כלל במבחן הביקורת, ובעיקר משום שערטלוהו מפרטי העלילה הגודשים אותו, או משום שניסו לאונסו בסד של תיוות מלאכותיות ואליגוריסטיות.² כדי להעריך נכונה את ספורו של יוספוס, יש לבדוק בקפידה את היריעה ההסטורית הרחבה של מסע אלכסנדר וצבאותיו בארץ ישראל. רק בדרך זו ניתן להעמידו במבחן של ביקורת מהימנה, ובאופן זה גם לשפטו כראוי. מחקריהם של

1 מבחר ביבליוגרפי ראה אצל E. Schürer, Geschichte d. jüdischen Volkes im — Zeitalter Jesu Christi, I⁴, p. 180 ff; R. Marcus, Josephus (Loeb ed.) Vol. VI, Appendices B—C, p. 498 ff.

2 כך למשל, טען וילריך כי היה זה ביקורו של מארקוס אגריפא בירושלים (לפי הומנת הורדוס), אשר שמש יסוד לספורו של יוספוס (H. Wilrich, Juden u. Griechen vor der ma-kkabäischen Erhebung. 1895. p. 9). לעומת זאת, הציע ביכלר לזהות את רקמת העלילה עם המאורעות הקשורים ביחסי יוליוס קיסר והיהודים [A. Büchler, REJ. XXXVI (1898) p. 18 ff.]. מלומדים אחרים ניסו להאחז באזכרת שמעון הצדיק באגדות התלמודיות, שהקבילו לגירסת יוספוס, ולטעון כי האגדה המירה את אנטיוכוס ה'3 באלכסנדר; ראה למשל: ש. צייטלין, "שמעון הצדיק והכנסת הגדולה", גר מערבי (1925) עמ' 137 ואילך. וכן — ליכטנשטיין, מגילת תענית (HUCA, VIII—IX. 1931/2. p. 304) וגם — G. F. Moore, in Jewish Studies in Memory of Israel Abrahams (1927) p. 537.

שפאק, טוריי, אבל, גוטמן, שליט וצ'ריקובר³ הציבו לעצמם מטרה זו, ואמנם בזאת השיבותם. אי לכך, מסקנותיהם, המייצגות קשת רחבה ומגוונת של פתרונות על דרך השחזור ההסטורי, לא היו מודעות עדיין לתגליות הארכיאולוגיות מואדי דאליה⁴, וממילא נשארו לוקות בחסר. ראוי אפוא שניתן דעתנו מחדש על הפרשה ההסטורית הקשורה בעלילות אלכסנדר בארץ ישראל, באופן שנתחקה אחר כל צעד מצעדינו וננתח את משמעותם ההסטורית, על כל ההשלכות המדיניות-צבאיות והגיאוגרפיות שהיו להם, ובשים לב לתגליות הנ"ל ולאחרות.

הסופרים היווניים והרומיים, שכתבו על אלכסנדר ומלחמותיו, מיעטו לכתוב על ימי שהותו בארץ ישראל. הם מיקדו את התענינותם בשני ארועים מרכזיים: המערכות הצבאיות על הערים צור ועזה. היו מלומדים שפרשו את שתיקת המקורות האלה ביחס לשאר חלקי ארץ ישראל, כהוכחה למציאות הסטורית ממשית. צ'ריקובר, למשל, סבר כי אלכסנדר לא התעכב בארץ וכי לאחר כיבוש עזה ירד מיד למצרים. לדידו, יש להטיל ספק אם בכלל נשארה הארץ בזכרונו, והיו אלה יושביה שלא רצו לוותר בדמיונם על הדמות הפיוטית של המלך הגבור המבקר בה. כך, טען, מלאו ספורי האגדה את החלל הריק שהשאירה ההסטוריה⁵. דעה שונה ומנוגדת בתכלית השמיע גוטמן. בפתח מחקרו טען כי לא יתכן שכבוש סוריה וארץ ישראל נחשב למאורע טפל בתולדות אלכסנדר, שהרי באמצעותו לא רק שהגיע לשלטון מוחלט על חופי הים התיכון, אלא גם הקים לעצמו ראש גשר להתפשטות שלטונו בעולם⁶. נראה כי גישתו של גוטמן הולמת יותר את המציאות ההסטורית והגיונה. להלן נשתדל לחשוף את תוכניות אלכסנדר ביורה הארצישראלית, מערכותיו הצבאיות, פעולותיהם ועלילותיהם של מפקדיו הבכירים, דברים אשר יקלו עלינו להעריך נכוחה את הידיעות על ימי שהותו באזור. מיד לאחר הניצחון באיסוס (סוף אוקטובר או ראשית נובמבר, שנת 333 לפסה"ג) החליט אלכסנדר לא להמשיך ברדיפה אחר דרוש ה"3 אל תוך עמקי ממלכתו במזרח, אלא לסטות דרומה כדי לכבוש את סוריה פיניקיה ומצרים (אריאנוס, ו, 20). עיון במקורות מראה כי כמה מטרות הדריכהו בהחלטתו: (א) מצוקתו החמרית והסכויים לתפוש את אוצרות המלכות הפרסית בדמשק, דבר שיסייע לו בכלכלת המלחמה, ובאותה עת גם יספק לחייליו מוטיבאציה אישית ולהיטות להמשיך בה⁷. (ב) הסכויים לשבות בדמשק את משפחות האצולה הפרסית כדי להשתמש בהן כקלף מיקוח

I. Spak, Der Bericht des Josephus über Alexander den Grossen. 1911; 3
C. Torrey, JBL. 47 (1928) pp. 380—389; P. F. Abel, RB. 43 (1934) pp. 528—545;
idem, RB. 44. (1935) pp. 42—61.

י. גוטמן, תרביץ י"א (ת"ש), עמ' 271—294; א. שליט, ספר יוחנן לוי (תש"ט), עמ' 252—272;
א. צ'ריקובר, היהודים והיוונים בתקופה ההלניסטית (תשכ"ג) עמ' 32 ואילך.

F. M. Cross, BA. XXVI (1963) No. 4. pp. 110—121; idem, HTR 59 (1966) 4
pp. 201—211; idem, Christian News in Israel, 14 (1963) pp. 24—35.

5 צ'ריקובר, שם, עמ' 32.

6 גוטמן, שם, עמ' 271.

7 עיין: אריאנוס, ו, 11, 9—10, ו, 6, 9; קורטיוס רופוס, ו, 8, 12; ו, 13, 5;
א, 2, 4; דיודורוס סיקולוס, VII, 32, 3; פלוטארכוס, אלכס' 15, 24, 1—2.

אפשרי עם מלך פרס⁸. (ג) השיקול הסטראטגי, שחייב את כיבוש חלקיה המערביים של ממלכת פרס, כדי להבטיח את העורף וכדי למנוע התקשרות האויב עם יסודות חתרניים ביוון גופה⁹. במצעדו הצבאי דרומה, בסביבת מרתוס-ארוד, פצל את צבאו לשני חלקים. האחד נמסר לפיקודו של פארמניון במטרה לכבוש את דמשק, ואילו השני שבראשותו יצא לכבוש את ערי פיניקיה הגדולות. על מנת להבטיח את אחיזתו בסוריה הצפונית, מינה את מנון בן קרדימס למושל¹⁰. באותו זמן בא במגע מדיני עקר עם דריוש, כמו כן נועד עם סטראטון בן גרוסטרטוס מלך ארוד, שהבטיח לו את התמסרות הערים והמקומות שבשליטתו ובשליטת אביו (אריאנוס, וו, 13, 7 ואילך). אכן, כעבור זמן לא רב, כשנודע על נפילת דמשק ומשנפתח המצור על צור, עברו לצידו גרוסטרטוס מלך ארוד ואנילוס מלך ביבלוס ועמהם כל כוחות הצי הפניקי שברשותם (שם, 20, 1). עובדה זו השפיעה ללא ספק גם על התמסרות צידון וקפריסין, ובשים לב לעדותו של יוספוס גם על השומרונים בארץ ישראל (קדמ' יא, 321). היהודים, לעומת זאת, שמרו אמונים לדריוש ועוררו עליהם את זעמו של אלכסנדר (שם, 317—319).

העדויות על פעילותו של פארמניון מלמדות כי היה עסוק למדי מבחינה צבאית גם לאחר שכבש את דמשק. לפי קורטיוס רופוס (iv, 1, 4—5) לא הוועק על ידי אלכסנדר לסייע לו בזירה הצורית, אלא נתמנה ל"מושלה של סוריה המכונה כוילי-סוריה", אף נצטווה להשאר בזירה הדמשקאית. אין להניח כי ההוראה התכוונה רק לשמירת השלל והשבויים הנכבדים, שהרי משימה כזו אפשר היה להטיל גם על מצביא מדרגה שניה. מאותה עדות מתברר כי פארמניון לא ישב בחיבוך ידיים במשך שבעת חודשי המצור על צור, אלא ערך מלחמה ב'סורים' שגילו כלפיו התנגדות (שם, 1, 5—6). גוטמן טען בצדק כי אין לזהותם עם תושבי הערים הפיניקיות, משום שאלה נקראו באותו מקור 'צורים' ו'צידונים'¹¹. אין לכך גם הגיון גיאוגרפי, משום שפעילותו של פארמניון היתה במזרח מעבר לרכסי הלבנון, מה גם שתושבי פיניקיה במערב התמסרו זה מכבר לאלכסנדר ואף שתפו עמו פעולה. אין גם לזהותם עם השבטים הערביים שבהר הלבנון מאותם נימוקים עצמם, מה עוד שהם כונו במפורש 'ערבים' ולא 'סורים', וידוע כי עמהם נלחם

8 ראה: אריאנוס וו, 11, 9—10; 25, 1; קורטיוס רופוס וו, 13, 5; פלוטארכוס, אלכס' 29, 7—9. עיין גם — גוטמן, שם, עמ' 274.

9 שיקול זה נמסר בפרוטרוט על ידי אריאנוס (וו, 16—17) כדברי אלכסנדר במועצת המלחמה שלו לאחר הניצחון באיסוס.

10 למעשה לפי אריאנוס (וו, 13, 7) נתמנה מנון למושל 'כוילי-סוריה', אך הדבר אינו מתקבל על הדעת, כיון שבאותו זמן לא היה עדיין חבל ארץ זה בידי אלכסנדר. מנגד, העיד קורטיוס רופוס (iv, 8, 9—10) כי הלה נתמנה למושל האזור מאוחר יותר, לאחר רצח אנדרומאכוס בידי מורדי שומרון. אפשר כי אריאנוס בלבד את סדר הזמנים, אך באותה מידה אפשר כי עדותו משלימה דוקא את זו של קורטיוס רופוס, באופן שמדובר בשני מינויים שונים שארעו בנסיבות זמן שונות, וכי 'כוילי-סוריה', שנזכרה אצל אריאנוס באותו הקשר, אינה מדויקת מבחינה גיאוגרפית, ובאמת היתה מכוונת לסוריה הצפונית. השוואה, לעומת זאת, הצעתו של גוטמן שניסתה להשלים בין שתי העדויות בצורה שונה (שם, עמ' 275—277).

11 גוטמן, שם, עמ' 277 ואילך.

[4]

אריה כשר

אלכסנדר עצמו¹². יתר על כן, המינוח הגיאוגרפי של קורטיוס רופוס למשל, אינו מותיר מקום לספק כי "סוריה המכונה כוילי-סוריה", עליה נתמנה פאראמניון כמושל, לא יכלה להזדהות בשום פנים עם מה שהוא עצמו כינה "סביכותיה של צור", או עם "רצועת החוף שלאורך פיניקיה"¹³. לאור הדברים האלה, ניתן לחשוב כי 'הסורים' שנגדם פעל היו תושבי החבלים הדרומיים לדמשק, קרי: יושבי הגולן, החורן, הבשן, הגלעד, עמק בית שאן והגליל¹⁴. מה היתה, אם כן, המשימה שהעסיקה אותו שם לעת מלחמתו של אלכסנדר בצורים? בתשובה לכך עלינו לדעת כי המערכה על צור החלה לערך בחודש ינואר, לאמור: בעיצומו של החורף. אספקת מזון סדירה לצבא המקדוני לא יכלה להתבסס על הובלה ימית מארצות חוץ מרוחקות בגלל סיבות מספר: (א) עונת החורף וסערותיה. (ב) המיעוט היחסי של הצי המקדוני באותם ימים¹⁵. (ג) הצורך להשתמש באוניות להובלת תגבורת של כוח אדם יווני לוחם¹⁶. (ד) משימות הקרב שהוטלו על כל כלי שיט בציו של אלכסנדר¹⁷. לאור האמור, סביר להניח כי המלך המקדוני השליך יתו על אספקת מזון מקומית. בנידון זה שרדה לנו ידיעה מאלפת דוקא בכתבי יוספוס (דבר המחזק את מהימנות עדותו), לפיה בקש אלכסנדר מאת היהודים לשלוח לו, בין השאר, אספקה לצבאו (קדמי' יא, 317). אחת מעדויותיו של אריאנוס (וו, 6, 8) מוכיחה אף היא עד כמה החשיב אספקת מזון סדירה לגייסותיו, שכן בשובו ממצרים אל סוריה הצפונית פטר ממשרתו את המושל ארימאס על רשלנותו בענין זה והחליפו באחר. נראה אפוא לשער כי אחת המשימות החשובות שהוטלו על פאראמניון התייחסה לנושא זה. פוריותם של השטחים הנתונים לשליטתו וקרבתם למטהו שבדמשק התאימו יפה למשימה שכזו. מעניין לציין כי לימים, משערך אנטיוכוס ה־3 מסע מלחמתי דומה (המלחמה הסורית הרביעית), הקדיש גם הוא תשומת לב ניכרת לאספקת מזון סדירה מאותם שטחים עצמם (פוליביוס V, 70—71). נקל לתאר כי הפקעות יכולים לצרכי הצבא התסיסו את יושבי החבלים ההם (קרי: 'הסורים'), עד כי היה צריך לאלפם. אפשר כי הצעה זו יכולה לשפוך אור מסוים על טיב פעילותו הצבאית של פאראמניון בארץ ישראל.

גוטמן ניסה לסעוד את דעתו על הנוכחות המקדונית בעבר הירדן גם באמצעות המסורת העמומה, שנשתמרה בכתבי סטיפאנוס הביזאנטי, על ייסודן של הערים

- 12 תאור הפעולות נגד הערבים — קורטיוס רופוס IV, 2, 18; 24; אריאנוס II, 20, 4—5; פלוטארכוס, אלכס' 24, 3 — מלמד על אופיו המוגבל והמצומצם, וכי לא היו אלא פשיטות מקומיות. לפיכך ספק רב אם היה צריך להטריח את פאראמניון מזירתו.
- 13 השוה: קורטיוס רופוס IV, 5, 9. גם אריאנוס (וו, 1, 2) הבחין בין פיניקיה, סוריה וערביה. השוה עוד למינות של סטראבון — גיאוג' XVI, 2, 2; 21.
- 14 השוה דעת גוטמן, שם, עמ' 278.
- 15 ראוי לזכור כי רק לאחר פרק זמן מסוים, מאז הטלת המצור על צור, התמסרו מלכי ארוד וביבלוס עם צייהם, וכן צידון וקפריסין.
- 16 אריאנוס (וו, 20, 4) העיד על בואו של קליאנדר בן פולימוקראטס בעת ההיא מן הפלופונס ועמו 4,000 שבירים יוונים.
- 17 אריאנוס II, 20, 5 ואילך. מן הראוי להזגיש כי הוטלו משימות קרב אפילו על אוניות משא להובלת סוסים (שם, 21, 1).

פלה ודיון¹⁸. על אף שיש להטיל ספקות ביחס להקמתן בידי אלכסנדר עצמו, ולמרות שאותה מסורת נרשמה לבטח בהשראתה של המגמה הנודעת בעולם העתיק לקשור ראשוניותם של דברים במלך הגדול הזה, בכל זאת נוטה התגיון לגרוס כי יש בה לפחות גרעין של אמת הסטורית, לאמור: היתה התחזות מקדונית כלשהי באותם מקומות כבר בימי אלכסנדר, וכנראה בעקבות פעלו של פאראמניון¹⁹. רק מאוחר יותר ובימי אחד הדיאדוכים נוסדו הערים האמורות²⁰. נראה כי שמותיהן — דיון ופלה — שהם שמות של ערים מקדוניות ידועות, עשויים לחזק את ההתרשמות כי נקראו כך לרגל התיישבות מקדונית מוקדמת למדי²¹. מסתבר כי הידיעות על שתי אלה אינן בודדות, שכן גם גרסה זו נמנתה על הערים שהמסורת העממית ייחסה את ייסודן לאלכסנדר, מה עוד שמטבע מקומית מימי הקיסר אלגאבאלוס (218—222 לספה"ג) כינתה את אלכסנדר במפורש כמייסד העיר²². לעומת זאת, באחת הכתובות מן התקופה הרומית (מן המאה ה'2 או ה'3 לספה"ג) נמצאה הקדשה לכבוד פרדיקאס, ממפקדיו הבכירים של אלכסנדר, דבר שנוטים לפרשו כי היתה לנ"ל זיקה ישירה לייסוד העיר²³. הניגוד העולה מכאן, ביחס לזהותו של מייסד העיר, יכול להדגים את הדרך בה הלכה המסורת העממית, שייחסה את המעשה לאלכסנדר עצמו, ובהתאם למגמתן של מסורות מקומיות לתלות בו ראשוניותם של דברים²⁴. ברם, בה במידה שסביר להניח כי ייסודה כעיר נעשה רק בימי שלטונו העצמי של פרדיקאס (323—321 לספה"ג), כך אין

18 ראה ציטוטן — E. Schürer, op. cit., II, p. 175, n. 334.

19 אחת מהסתייגויותיו של צ'ריקובר ביחס לטיב המסורת (שם, עמ' 79) נשענה על הנימוק כי עבה"י המזרחי לא נכלל בציר מסעותיו של אלכסנדר, שהרי נפקד מתאוריהם של רושמי ההסטוריה שלו. ברם, לפי האמת דוקא הסתייגות זו אינה מעלה או מורידה. שתיתקם של סופרי אלכסנדר אינה יכולה לשמש ראיה חותכת בכל מקרה, הואיל וכתיבתם התמקדה לפי טבעה בדמותו של המלך הגבור. סקירותיהם ליוו בעיקר את צירי מסעותיו שלו, ולא תמיד הקדישו תשומת לב נאותה למסעות המלחמה העצמיים של מפקדיו.

20 השוה לענין זה הצעותיהם של — E. Schürer, op. cit., p. 175; צ'ריקובר, שם; וכן —

A. H. Jones, Cities of the Eastern Roman Provinces (1937) p. 237.

21 ראה למשל: צ'ריקובר, שם, עמ' 71. אמנם ההסבר המקובל ביחס לפלה קובע כי שמה נערך על דרך של אסוציאציה אטימולוגית שגרסה 'פחל' (או 'פהיל') כ'פלה' (ראה: Jones, op. cit., p. 233). אך אין הדבר עומד בסתירה לדעה האמורה, מה גם שאותו הסבר לא יעמוד ביחס לשמה של דיון. חיזוק להנחה בדבר קדמותה של פלה ניתן למצוא גם בקביעה נוספת של סטיפאנוס כי בתקופה התלמיית נקראה בשם 'בריניקי', משמע בתור 'פלה' נודעה כבר קודם לכן.

22 V. Tcherikover, Die hellenistischen Städtegründungen von Alexander dem Grossen bis auf die Römerzeit. Philologus Suppl. 19. Heft I (1927) p. 76;

H. Syrig, Syria, XLII (1965) p. 25 ff.

23 ראה: C. H. Kraeling, Gerasa a City of the Decapolis (1938) No. 137. p. 423.

24 ראה: H. Syrig, op. cit., p. 26 ff. A. H. M. Jones, op. cit., p. 237; וכן — צ'ריקובר, היהודים והיוונים, עמ' 80; 356 (הע' 77).

24 השוה לענין זה את המטבע מאפיסוליאס (189 לספה"ג), בה הוכתר אלכסנדר מקדון בתור 'גוארנס' (=אבי הגזע) של בני המקום. עיין: H. Syrig, Syria. XXXVI (1959) p. 66.

n. 9

זה בלתי סביר להניח שלא היתה נוכחות מקדונית באזור כבר בימי אלכסנדר.²⁵ אדרבה, לדעת ג'ונס יש הגיון למחשבה כי היה זה פרדיקאס, מדכאו של מרד השומרונים בימי אלכסנדר, אשר דכא גם מרד של יושבי עבה"י המזרחי באותם ימים עצמם, וכי הושיב חיילות-מצב מקדוניים בנקודות סטראטגיות אחדות להגנת האזור, כגון: פלה, דיון וגרסה.²⁶ לא מן הנמנע, ואולי אף הגיוני הדבר, כי מרד השומרונים פרץ במתואם ומתוך שתוף פעולה עם מרדם של יושבי עבה"י, ולעת שהותו של אלכסנדר במצרים. מכל מקום, פעילותו הצבאית של פרדיקאס בעבה"י יכולה ללמד על נוכחות מקדונית מוקדמת (כמו בשומרון), וסביר לחשוב כי היתה תוצאה מכבושיו של פאראמניון.

אין לדעת מתי בדיוק נקרא פאראמניון לשוב ולהצטרף אל מחנה אלכסנדר, הואיל והידיעות על כך אינן זהות. אריאנוס (II, 25) העיד כי היה כבר במחיצת מלכו בימים האחרונים שלפני כיבוש צור, וכי אז גם יעץ לו להענות בחיוב להצעת השלום השניה של דריוש²⁷; ואילו קורטיוס רופוס (IV, 5, 9) קבע כי נועד ליטול חלק במשימות מלחמתיות לאחר כיבוש צור. קשה להכריע איזו משתי העדויות נכונה יותר. מכל מקום, בענין אחד שוררת התאמה גמורה ביניהן, והכוונה לגורלה של ארץ ישראל. קורטיוס רופוס ציין כי באותו זמן מינה אלכסנדר את אנדרומאכוס למושלה של 'כוילי-סוריה' (במקום פאראמניון)²⁸, וכן את היפאסיסטיון למושל 'החוף שלאורך פיניקיה', ללמדך כי בד בבד עם כיבושה הסופי של צור היו כבר חלקים ניכרים של ארץ ישראל המערבית בידי הכובש המקדוני, אם לא רובם המכריע. אותה תמונה עולה גם מדברי אריאנוס (II, 25, 4) המעידים כי לעת עזיבת אלכסנדר את צור "כבר עברו לידינו כל שאר חלקי כוילי-סוריה המכונה פלשתינה"²⁹. בהקשר לכך ראוי לציין את דעת אבל, שטען על סמך עדותו של פליניוס (Hist. Nat., XII, 25, 117), כי אלכסנדר שיגר כוחות צבא משניים לכבוש את ארץ ישראל עוד בימי המערכה על צור, וכי אלה הגיעו עד יריחו.³⁰ גם גוטמן סמך ידיו על פרוש זה וקשר את הדברים עם פעילותו

25 אחת הכתובות המקומיות מעידה כי עוד במאה ה'2 (או ה'3) לספח"ג היתה קיימת בעיר התאגדות עצמית של 'מקדונים'; ראה — C. H. Kraeling, op. cit., No. 78. p. 410. הדבר יכול להעיד על שורשיה ההלניסטיים המוקדמים של התופעה. ניתן להשוותה למציאותו של 'שבט' יהודי 'מקדוני' באלכסנדריה בימיו של יוספוס (נגד אפון ב, 36), דבר שמצא אישורו גם בפאפירוסים (CPJ. II. 142—143), ואשר ראשית התארגנותו נזקפת ללא ספק לחיולם של יהודים ביחידה 'מקדונית' בראשית התקופה התלמית.

26 A. H. M. Jones, loc. cit.; H. Syrig, Syria. XLII (1965) p. 26 ff.

27 פלוטארקוס (אלכס' 29, 7) ציין, לעומת זאת, כי הצעת השלום של דריוש הגיעה לידי אלכסנדר בומן ביקורו השני בצור, ולאחר שובו ממצרים, אך נראה כי עדותו נחותה בהשוואה לאחרות.

28 השוה בענין זה לגירסת אויסביוס — Chronicon (ed. Schoene) II, 114. המינוח הגיאוגרפי שלו שיקף לבטח את מציאות ימיו (המאה ה'2 לספח"ג) בה הוסב השם 'פלשתינה' לארץ ישראל בצורה רשמית על ידי הבריאנוס קיסר. אי לכך, מינוח דומה

היה נקוט גם על ידי הרודוטוס, וראה: א, 105; ז, 104; 106; 108; 5; 91; 39; IV, 89.

30 P. F. Abel, RB. XLIV (1935). p. 58

של פאראמניון בעבה"י המזרחי³¹. בין אם צדקו ביחס לעיתוי של הנוכחות המקדונית בסביבה היא, בין אם לאו, הרי ברור כי גייסות מקדוניים שהו שם במועד מאוחר יותר, לעת שדוכא המרד השומרוני. הממצאים של מערת ואדי דאליה, השוכנת לא הרחק מיריחו, מלמדים כי כוחות מקדוניים טבחו שם למעלה מ-220 פליטי מורדים משומרון, שנמלטו אליה כדי למצוא בה מחסה עד יעבור זעם (ראה להלן).

אין לנו ידיעות על מסלול מסעו של אלכסנדר מצור אל עזה. ההגיון מורה כי הדרים עד לעכו, וכי משם המשיך לאורך החוף עד לדואר ומגדל סטראטון³². היצמדותו אל חוף הים נעשתה כנראה במתואם עם שיוט ציו (השווה אריאנוס III, 1), כל עוד התנאים אפשרו זאת. ממגדל סטראטון סטה לבטח מזרחה אל גבול החר, שהרי רצועת החוף באזור השרון היתה מבוותרת על ידי דיונות חול עמוקות המקשות על תנועת צבא שוטפת, מה גם שהיו שם ביצות שורצות קדחת ולא היתה כלל בנמצא דרך סלולה נאותה³³. סביר איפוא לחשוב כי נע לאורך התוואי הגובל עם הרי אפרים והשומרון בואך לוד, וכי בדרכו שיגר כוח צבאי משני לעבר יפו ואפולוניה כדי להבטיח נאמנות. מלוד פנה כנראה שוב מערבה לעבר יבנה, אשדוד אשקלון ועזה. מסלול זה עבר, לפחות חלקית, בגבולם של השומרונים אשר התמסרו לאלכסנדר זה מכבר ואף סייעו לו במערכה על צור (קדמ' יא, 321). ההגיון הצבאי מחייב כי בקש לקיים בידו שליטה צבאית גם באזור החר, שאלמלא כן היה מסתכן בהפקרת תוואי הדרך החשוב הזה לעת שובו ממצרים. עיון קפדני במקורות מוכיח כי באמת לא הסתפק בהתמסרותם של השומרונים, אלא כפף את ארצם למרותו הצבאית של מושל כוילי-סוריה אנדרומאכוס (קורטיוס רופוס IV, 5, 9), אשר כנגדו יצאו לאחר מכן במרד (שם, 8, 9—11).

מבין ערי החוף הביעה רק עזה התנגדות לאלכסנדר. סיבת הדבר היתה נעוצה לבטח במעמדה הפיננסי בממלכה הפרסית, שבא לידי ביטוי עיקרי באי-תלותה המדינית בערי פיניקיה הגדולות ובקשריה הכלכליים עם הערבים. הופעת הכובש המקדוני מצפון היתה עלולה לפגוע במעמדה ובהשגיה, לפיכך ערך שליטה הכנות מדוקדקות למצור ממושך, בשמרו אמונים למלך הפרסי ובעזרת שכירים ערביים³⁴. אריאנוס (II, 26, 4) העיד כי כיבושה נעשה לענין של יוקרה רבה בעיני אלכסנדר.

31 גוסמן, שם, עמ' 278—289. נימוקיו בדבר המוטיבאציה של אלכסנדר לשים יד על אוצרות יריחו הינם משכנעים למדי.

32 קרוב לשער כי עכו התמסרה לאלכסנדר בזמן המערכה על צור, כפי שנהגו ערים אחרות בסביבה. היא היתה בלתי תלויה מבחינה מדינית בשכנותיה והדולות ושמשה כנמל וכבסיס צבאי חשוב לפרסים (ראה: מ. אבייונה, גיאוגרפיה הסטורית של ארץ ישראל. תשכ"ג. עמ' 23—24). קרוב לשער כי ניצלה את שעת הכושר של המלחמה בצור ונטלה מתפקידיה ומעמדה בחוף הפיניקי, דבר שניתן להקיש מן הדעה הרווחת כי כבר בימי אלכסנדר הוקמה בה מושבה ממלכתית. קרוב לדאי כי גם דואר ומגדל סטראטון היו יידיותיות לאלכסנדר בתור ערים צידוניות.

33 דרך סלולה הוקמה שם לראשונה בימי הקיסר אפסיאנוס, ראה: אבייונה, שם, עמ' 81.

34 אריאנוס III, 25, 4; קורטיוס רופוס IV, 6, 7; יוספוס, קדמ' יא, 320. מצב דומה היה גם בימי אלכסנדר ינאי — קדמ' יג, 360.

הצגת הדברים באופן זה נראית פשטנית מדי, אלא אם כן נעריך את החשיבות הצבאית של כיבוש העיר בזיקה למסע מצרימה. נמלה היה האחרון בשרשרת הנמלים בחוף הארצישראלי (שם, 26, 2), ולמעט שכנותיה — רפיח ורינוקונורה (= אל עריש) — היתה גם התחנה היבשתית היותר חשובה בדרך למצרים. מבחינה צבאית היתה סביבתה מתאימה מאוד להצבת מחסום בפני כוחות המסתערים צפונה לכבוש את ארץ ישראל (או להיפך), ולא במקרה נערכו לידה קרבות מכריעים שחרצו במידה רבה את גורל ארץ ישראל או מצרים³⁵. לבטח מסיבה זו התעקש לכבשה, ואף ראה בכך ענין של יוקרה ממדרגה ראשונה. לא בכדי הקדיש למשימה את מלוא מרצו, חרף הקשיים שבהצבת מכוונת המלחמה באדמה החולית, ולמרות פציעתו הלא קלה ומלחמתם העיקשת של הנצורים³⁶.

לאחר שני חודשי מצור (אוגוסט—ספטמבר)³⁷ נכבשה עזה. יוספוס העיד כי במועד זה נחפו אלכסנדר לעלות ירושלימה, ועל קרקע זה ספר את ספורו הנודע אודות המפגש הדראמאטי עם הכהן הגדול ידוע. אחת הטענות הניצחות לפסילת הספור נעוצה בקביעותיהם של אריאנוס (III, 1, 1) וקורטיוס רופוס (IV, 7, 2) כי אלכסנדר עשה דרכו מעזה אל פלוסיוס המצרית במשך שבועה ימים בלבד, ולכן "אי אפשר לו בזמן כל כך קצר לעלות לירושלים"³⁸. היה זה אברהמס אשר חלק לראשונה על הדעת כי על סמך עדויות אלה צריכים באמת לגרוס שמיד לאחר כניעת עזה יצא אלכסנדר מצרימה, אלא שהוא לא סעד את דבריו באסמכתות מנומקות³⁹. עיון מדוקדק במקורות יכול לאמת את הנחתו. אריאנוס (III, 27, 2—3) ציין כי לעת המצור נפצע אלכסנדר מירי של מכוונת קלע, שחדר דרך המגן ושריון החזה לכתפו, וכי פצעו לא העלה ארוכה בנקל. לפי התאור אירע הדבר בסופה של המערכה ולא בימיה הראשונים, לפיכך קשה להניח כי אכן באותו זמן היה המלך הפצוע כשיר מבחינה גופנית להטלטל במסע מזורו וקשה מצרימה. זאת ועוד: דיודורוס סיקולוס (XVII, 49, 1) רמז כי היו לו לאלכסנדר ענינים לסדר בעזה, אך לא פרשם. אפשר כי להם כיוון אריאנוס בציינו כי לאחר כניעת עזה מכר אלכסנדר את יושביה לעבדות, וכי אכלסה מחדש ביושבי הסביבה ועשאה לעמדת מלחמה מבוצרת⁴⁰. דומה כי פעולות מעין אלה הצריכו זמן מסוים. לא ברור מי היו אנשי הסביבה שנושבו בעיר המשוקמת, מכל מקום הדבר יכול ללמד כי היתה למלך שליטה צבאית באזור כולו, וכי לא הסתפק במאחזים צבאיים ברצועת

35 כגון: מערכת עזה (בימי כנבוזי) בשנת 525 לפסה"נ, קרב עזה בשנת 312 לפסה"נ (בין דמטריוס פולירקטס לתלמי ה'1), קרב רפיח בשנת 217 לפסה"נ (בין תלמי ה'4 פילופאטור לאנטיוכוס ה'3 הגדול).

36 על תאור המערכה ראה: אריאנוס III, 25—27; קורטיוס רופוס IV, 6, 7 ואילך.

37 בניזון זה יש התאמה מלאה בין יוספוס (קדמ' יא, 325) לבין דיודורוס סיקולוס (XVII, 48, 7) ופלוטארכוס (אלכס' 24, 5). המצור על עזה נערך בחודשים אוגוסט-ספטמבר, בהסתמך על הנתון הכרונולוגי של אריאנוס (III, 24).

38 צ'ריקובר, היהודים והיוונים, עמ' 35. השווה גם — A. Büchler, REJ. XXXVI (1898).

p. 1

I. Abrahams, Campaigns in Palestine from Alexander the Great (1927) p. 11 39

אריאנוס III, 27, 7. עדות סטראבון (XVI, 2, 30) על חורבנה המוחלט בידי אלכסנדר ועל

החוף כדעת צ'ריקובר. בחירת האוכלוסים החדשים וארגון העיר כפוליס⁴¹ לא היו דברים הנעשים כלאחר יד, ובודאי הצריכו שיקול דעת וזמן. יתר על כן, מסתבר כי אלכסנדר גם שקד בקפידה על אירגונה הצבאי המחודש של העיר, ולבטח משום שהיה אמור לחזור דרכה ממצרים. גם מעדות פלוטארכוס (אלכס' 25, 5) ניתן להתרשם כי אכן השתתה בעזה זמן מה לאחר כיבושה. לדבריו נתפש שם שלל בשמים רב ביותר, אותו שלח מקדונה. יתכן כי משלוח זה כלל את 10 האוניות (= טרירמות) שבפיקודו של אמינטאס, ששוגר באותה עת למולדת כדי לגייס צעירים נוספים לשרות צבאי (— דיודורוס סיקולוס xvii, 1, 49), נושא שהעסיקו גם כן. בנוסף לכל האמור צריך להתחשב בתנאים האקלימיים של שלהי הקיץ במדבר סיני כגורם סביר לדחיית המסע מצרימה. אמנם ניתן לנוע בלילות, אך בשים לב לחוסר הניסיון של הצבא המקדוני במסעות מדבריים⁴², הרי אין זה בלתי הגיוני להניח שאלכסנדר בכר לעשות זאת במועד נוח יותר לכשיפוג החום הגדול ובעיית המים לא תציק כל כך. קיצורו של דבר: יש בידנו סימוכין לסברה כי לא יצא מיד לאחר כיבוש עזה לעבר מצרים, אלא השתתה בה זמן לא מבוטל⁴³. ההגיון המדיני והצבאי נוטה להסיק כי לעת שהותו בעזה ערך תפנית ביחסיו עם היהודים, וכי בפועל גם היה לו מספיק זמן לשם כך. קשה להעלות על הדעת כי התעלם מאחד הגורמים המדיניים החשובים ביותר באזור רגיש זה, ובעיקר בשיו לב לעובדה כי הפעיל כוחות צבאיים גם בעומקה של ארץ ישראל. הסבירות ההגיונית של תפנית כזו מחייבת להתייחס ביתר רצינות אל עדות יוספוס. אפילו צ'ריקובר, למרות עמדתו החשדנית והפסלנית ביחס לתאור המפגש עם היהודים, הודה כי באמת אי אפשר שלא נוצר מגע בין שני הצדדים⁴⁴. גם קשה לעכל את המחשבה כי אלכסנדר לא נפגש עם הכה"ג, שהרי היה מנהיג העם היהודי, מה עוד שכך נהג ביחס לשליטים אחרים בסביבה (למעלה עמ' 3). אמנם לא נוכל להמלט מן המסקנה כי נשתרבבו לתוך הספור דברי אגדה, אך מנגד בל נודרו לפסלו בעבור זאת, שכן אין הוא שונה בכך ממסורות הסטוריות אחרות על אלכסנדר.

תאור המפגש בין אלכסנדר והכה"ג ידוע נפרש אצל יוספוס על יריעתו הרחבה של הסכסוך בין השומרונים והיהודים. בין הדמויות הבולטות באותו סכסוך נזכר שמו של סנבלט הפחה השומרוני. מסיבה זו בקשו חוקרים רבים לשלול את מהימנות הספור, וטעמם העיקרי כי יוספוס טעה כשהסמיך את סנבלט לימי אלכסנדר. דבר המוצא חיזוק בעובדה כי לא הזכירו כלל בזיקה לימי נחמיה.

שממונה הממושך אינה עומדת במבחן ביקורת, אלא אם כן התכוון לאלכסנדר ינאי. עיין: V. Tcherikover, op. cit., p. 80.

41 על כך ראה: B. Stark, Gaza und die Philistäische Kuste (1852), pp. 341—343.

42 השוה: אריאנוס iii, 3; פלוטארכוס, אלכס' 27 על המסע המדברי למקדש אמן שנערך בחרף.

43 ראלף מארקוס התלבט בענין זה גם כן, אך לא העז לערער אחר הדעה המוסכמת. לכן השמיץ דברי הסתייגות מאולצים, שבהם ניסה להתפשר עם דעותיהם של פוסלי יוספוס, אך למעשה לא סעד את הסתייגותו בשום מקור. ראה — R. Marcus, op. cit., pp. 525—526.

44 צ'ריקובר, היהודים והיוונים, עמ' 37—38.

זאת ועוד: תאורו את נישואיו של מנשה עם בת סנבלט וגרושו מירושלים נראו זהים לכתוב בנחמיה יג, כח, באופן שנתחזקה ההתרשמות בדבר אנאכרוניזם הסטורי. דעה זו זימנה לעצמה קשיים לא מבוטלים, שצצו מהשוואת המקורות, כגון: הצורך לזהות את מנשה, שהוצג על ידי יוספוס כחתן סנבלט וכאחי ידוע, עם בן יודע (שבנחמיה י"ג, כח), מי שהיה צריך להיות לפי הגניאלוגיה של ספר נחמיה (י"ב, כב) אחי יוחנן ודודו של ידוע⁴⁵. אמנם שליט ניסה לפתור את הקושי הזה על ידי פסילת הגניאלוגיה של יוספוס, אך באותה עת לא נמנע מלהסתמך על יוספוס בפרט גניאלוגי אחר הקשור במנשה. למעשה, הוא תיקן את נוסח הכתוב, באופן שעשאו לבנו של יוחנן, ובכך בקש לטעון כי ליודע היו שלושה בנים — יוחנן, ישוע ומנשה. גניאלוגיה חדשה ומתוקנת זו, שאין לה כל אסמכתא בספר נחמיה, סללה בפניו את הדרך לטעון כי הקרע בין ידוע ומנשה (שבקדמ' יא, 306 ואילך) הריהו מסולף, וכי באמת היה זה ריב בין יוחנן לבין ישוע (שם, 297—301), כנציגיהם של, מה שהוא כינה: "מפלגת השמרנים" (או "המפלגה הבלדנית" והאנטי-שומרונית) ויריבתה "מפלגת המתקדמים" (או "המפלגה הליב-רלית" והפרו-שומרונית)⁴⁶.

צ'ריקובר סמך ידיו על תיזה זו, אף השתדל לבנות על מסדה נדבכים חדשים של ספקות, אשר נסמכו מעיקרם על מחקרו של ביכלר, בכוונה לחשוף גם סתירות ספרותיות בגוף העדות של יוספוס⁴⁷. מן הראוי שנקדיש לכך תשומת לב נאותה, בטרם נשוב לפרוש את היריעה ההסטורית הצרופה של הפרשה הנידונה. לדעתו הורכב הספור של יוספוס משני חלקים בלתי הומוגניים, באופן שחלקו הראשון הדרן בסנבלט ובריתו עם אלכסנדר נשאב ממסורת שומרונית, ואילו חלקו השני המתאר את פגישת אלכסנדר וידוע נשאב ממסורת יהודית. הדבר ביכר, לדעתו, ברוח האוהדת את השומרונים (בחלק הראשון) שמתחלפת ברוח עוינת (בחלק השני), אך האוהדת את היהודים. לפי שיטתו, צרף העורך היהודי את שתי המסורות זו לזו והטליאן לספור אחד. צ'ריקובר אף בקש להדגים את אמיתות הדבר על ידי חשיפת סתירות ספרותיות בגוף הספור. כך למשל, טען כי מחלקו הראשון ניתן להבין שהמקדש בגריזים טרם נבנה (קדמ' יא, 310; 322), בעוד שמחלקו השני מתברר כי כבר עמד על תילו (שם, 342). באופן דומה הצביע על העובדה כי בחלק הראשון היה זה סנבלט שבא במגע עם אלכסנדר (שם, 321 ואילך), ואילו בחלק השני נעדר כבר סנבלט והשומרונים פנו אל המלך שלא באמצעותו (שם, 340 ואילך). לפיכך, טען, הצרוף בין ספור מנשה-סנבלט לבין סיפור ידוע-אלכסנדר הינו מלאכותי מעיקרו ו"גרם לדברים משונים מאוד: למיתתו החטופה של סנבלט, שאין לה אימות כלשהו במהלך העניינים ולמהירותו המפתיעה של בניין בית המקדש בשומרון". לדעתו, הסתירה בין שני חלקי הספור מזדקרת לעין גם מתוך תאור הפגישה בין אלכסנדר והשומרונים (לאחר הבקור בירושלים), כיון ש"אלכסנדר

45 השוה: I. Spak, op. cit., 12—13.

46 עיין: א. שליט, "ספר לוי" (תש"ט), עמ' 252—272.

47 צ'ריקובר, שם, עמ' 32—35; אשר לביכלר, ראה: A. Büchler, REJ. XXXVI (1898),

[11] מסע אלכסנדר הגדול בארץ ישראל

שואל את השומרונים מי הם, כאילו ראה אותם בפעם הראשונה, והלא כבר נודמן עם סנבלט בצור כשהביא לו הלז חיל-עזר שומרוני⁴⁸. לסכום: סתירות אלה מוכיחות, לדעת צ'ריקובר, כי יוספוס לא הצליח במלאכת הטלאתם של שני הספורים, וכי הסתפק בכך שרשם אותם ברצף ענייני, בחדשו רק קיום אחדים כדי להקל על הקורא את הבנת העלילה אבל בפועל סבכו חידושיו את מכלול הפרשה עוד יותר.

שיטת הביקורת הספרותית הוּו שובה את הלב בהגיגה הפנימי, אך לאמיתו של דבר הריהי רופפת למדי⁴⁹. אין בחלק הראשון של הספור שום רוח אוהדת לשומרונים. אדרבה, סנבלט הוצג כבוגד שהתכחש לבריחתו עם דריוש וכמי שערק למחנה אויביו. יתר על כן, הוא הוצג כנוכל רגיל ובעל מזימות, שניסה לעשות הון פוליטי במאבקו עם היהודים על ידי ניצול ערמומי של מעשה בוגדנותו, דבר שניכר היטב בתחבולותיו ובעצות הזדון שהשיא לאלכסנדר (קדמ' יא 321—323). נאמנותו למלך החדש לא היתה ראויה, איפוא, להזקף לזכותו, ובמיוחד בשים לב לכך כי קודם לכן קיוה לקדם את עניניו באמצעות דריוש דוקא (שם, 311). בניגוד לו, תואר הכה"ג ידוע כמי שהוכיח נאמנות מופלגת בשבועה, דבר שנוקף לזכותו ולשבחו. מנקודת מבט יהודית לא היתה הפרת ברית עניין של מה בכך. אדרבה, בימי הבית השני היתה אידיאליזציה רבה ביחס לציוויים מקראיים, והנאמנות בברית בכלל זה (— השווה: יחזקאל י"ז, יא—כא). מסתבר כי גם בעולם ההלניסטי ידעו להעריך זאת, ולא בכדי ציין יוספוס כי בגין כך גוייסו יהודים לשרת בצבאותיהם של מלכים שונים⁵⁰. אף נימקויו של צ'ריקובר בדבר מהירותו המפתיעה של בניית ביהמ"ק השומרוני אינם משכנעים, ושלושה טעמים לכך:

(א) בגוף הספור נאמר במפורש כי "לאחר שהסכים אלכסנדר, הכניס סנבלט את כל מרצו (בעניין) ובנה את בית המקדש" (קדמ' יא, 324).

(ב) מאז הופעת אלכסנדר בצור ועד עלייתו של אלכסנדר ירושלימה חלפו כעשרה חודשים לפחות.

(ג) אין סיבה הגיונית לפקפק בדבר הקמתו של המקדש השומרוני בפרק זמן זה, בשים לב לממדיו הצנועים, כפי שניתן להתרשם מן הממצאים הארכיאולוגיים מהר גריזים⁵¹.

48 צ'ריקובר, שם, עמ' 34.

49 ההסתייגויות שיפורטו להלן נתגבשו במידה רבה מתוך דברים שלמדתי מפרופ' י. אפרון.
50 ראה: נגד אפיון ב, 42 — ביחס לימי אלכסנדר עצמו; קדמ' יב, 8 ואג' אריסטיאס 36 — ביחס לתלמי ה'1. השווה עוד: קדמ' יב, 150 ביחס לגיוס יהודים לשרותו של אנטיוכוס ה'3 הגדול; עיין: A. Schalit, JQR, L (1959) pp. 289—318.

51 סקירה על הממצאים האלה, ראה: G. E. Wright, HTR, 58 (1965) pp. 234—237. מסתבר כי החומה שהקיפה את הבנין היתה באורך של כ-60 מטר וברוחב של 42 מטר בלבד, משמע כל הפרוייקט כולו היה צנוע ביותר. בתחתית המבנה (שהוא מן התקופה הרומית) מצא רייט שרידים של פודיום מן התקופה ההלניסטית וסימני הרס מן המאה ה'2 לפסה"נ. דבר זה מוכיח, לדעתו, כי אכן נהרס המקדש בידי יוחנן הורקנוס; ומשום כך גם מסתברת הידיעות של יוספוס על משך קיומו.

אשר לשאלת אלכסנדר את השומרונים — "מי הם?" — משל לא ידע את זהותם, יש לתמוה על צ'ריקובר. הצגתו את הדברים כך הריהי מקוטעת, כי באמת צפנה בחובה אותה שאלה משמעות שונה לגמרי: הוא לא שאלם לזהותם, אלא "שאלם מי הם שהם מבקשים זאת (שם, 343)" ? לאמרו: מי הם שביקשו אותן זכויות כמו היהודים? היתה זו שאלת התרסה עוקצנית וקנטרנית, ולא למען ברור זהותם. הסתירות שבספור השני (על פגישת אלכסנדר-ידוע) התמקדו לדעת צ'ריקובר בכמה שגיאות הסטוריות:

(א) הבקשה להרשות ליהודי בבל ומדי לקיים את חוקיהם (קדמ' יא, 338) — צ'ריקובר בקש להבליט את האנאכרוניזם ההסטורי שבכאן על ידי הטענה כי מאותם דברים משתמע שהארצות ההן היו כבר בידי אלכסנדר, ואם כך הרי שלא הוצג בספור סדר התרחשויות תקין. בניגוד לכך, יש לדייק ולהצביע על העובדה כי הבקשה נאמרה בלשון תנאי לעתיד, או כדבר שאלכסנדר הבטיח לעשותו; והלא תכניתו לכבוש את הארצות ההן היתה ידועה ברבים לפי הכרזותיו הרשמיות שלו עצמו לעת המערכה בצור (אריאנוס, 25, 2—3).

(ב) אזכרת 'הכשדים' בין אנשי לווייתו של אלכסנדר במסעו ירושלימה (קדמ' יא, 330) — גם כאן הדגיש צ'ריקובר את האנאכרוניזם ההסטורי בטענה כי אלכסנדר טרם הגיע בבלה. ברם, לזכותו ייאמר כי בעצמו ניסה להסביר את משמעות הכינוי 'כשדים' כשם נרדף לחוזים בכוכבים ולמגידי עתידות בכלל, לפי השמוש הנקוט בתקופה הרומית. כמו כן לא התעלם מן ההגהה הטכסטואלית שגרסה 'כותים' במקום 'כשדים'⁵².

(ג) אזכרת ההשתחוות בפני אלכסנדר (קדמ' יא, 332—333) — לדעתו מנהג זה היה פרסי מעיקרו ולא מקובל על אלכסנדר בימי שהותו בארץ ישראל, אלא רק מאוחר יותר משכבש את ארצות אסיה הרחוקות. לפי האמת היתה הביקורת של צ'ריקובר צודקת באם דובר בהשתחוותו של איש מקדוני בפני אלכסנדר⁵³, אך לפי הכתוב היה זה המלך עצמו שהשתחוה "בפני השם" (שם, 331) או "בפני האלוהים" (שם, 333). דברי ההשתוממות של פאראמניון אמנם ציינו כי הכל נוהגים להשתחוות לפניו, אך אין לגרסם ביחס למקדונים דוקא. אדרבה, ראוי יותר לחשוב כי התייחסו לאנשי המזרח, שנוהג זה היה מקובל עליהם, מה גם שכל המעשה תואר בזיקה למפגש בין אלכסנדר ואיש המזרח. זאת ועוד: מן הדין לזכור בהקשר זה את כעסו של אלכסנדר על שליט עזה שמאן לכרוע ברכ בפניו, מאורע שהתרחש בסמיכות זמן ממש, ושנסקר על ידי מקור נוכרי ומהימן על דעת צ'ריקובר (קורטיוס רופוס IV, 6, 26 ואילך). קרוב לודאי כי ספור ההשתחוות שבפני יוספוס הינו רווי השקפת עולם יהודית, שתכליתה העיקרית להציג את אלכסנדר כאדם בעל הכרה דתית נעלה, המודה בעליונותו של מלך המלכים (הקדוש ברוך הוא) על שהנחהו בדרכיו ובהצלחותיו. הדברים נערכו לפי המתכונת

52 צ'ריקובר, שם, עמ' 332 (הע' 15).

53 ראה: שם, עמ' 332 (הע' 14); והדוגמאות שהביא מתייחסות למקרה מעין זה.

המוכרת של הספרות היהודית ההלניסטית⁵⁴, וברוח מה שסופר על ידי פסוידו-קאליסתנס. קיצורו של דבר: היה זה סממן ספרותי יהודי תעמולתי, שנועד לקשט את ספור המפגש; ואין להביאו כראייה לפסילת העדות של יוספוס בכללותה.

(ד) אזכרת ספר דניאל שהראוהו לאלכסנדר ובו נבואה על חורבן מלכות פרס (קדמ' יא, 337). — אף שגיאה כרונולוגית זו מגלה, לדעת צ'ריקובר, את הבדות ההסטורית של הספור, שהרי ספר דניאל לא נתחבר אלא כמאה וחמישים שנה מאוחר לזמנו של אלכסנדר. אכן, יש כאן באמת שגיאה הסטורית ברורה, אך צריך לזקפה למסורת עממית מאוחרת או לאינטרפולאציה של יוספוס עצמו, שמקורה אולי בבאוריו לספר דניאל (קדמ' י, 266 ואילך; ובמיוחד — 273). מכל מקום, אין שגיאה זו צריכה לערער את אושיותו של הספור השלם. מסתבר כי גם מסורות ספרותיות נוכריות אודות אלכסנדר קלטו לתוכן מוטיבים דומים. כך למשל פלוטארכוס (אלכס' 17, 4) ידע לספר אנקדוטה דומה כי לעת שהותו בלידיה סמוך לעיר כסאנטוס, קרה שמעין מקומי עלה על גדותיו ומימיו הגואים העלו צלחת נחושת אשר בשוליה נמצאה כתובת עתיקה המתנבאת ליום חורבנה של מלכות פרס על ידי היוונים. לא מן הנמנע כי גם המוטיב על התגלות הכה"ג בחלמו של אלכסנדר (קדמ' יא, 334—335) היה גזור לפי מתכונת ספרותית מקובלת במסורות העממיות אודותיו, ואשר כדוגמתה ניתן למצוא בתאור ההתגלות של היראקלס לרגל כיבוש צור⁵⁵. אי לכך, אותו מוטיב לבש אצל יוספוס צביון יהודי, כיון שאלכסנדר הוצג בו כמי שנועד למלא שליחות אלוהית ולא כמי שפעל בכוחות עצמו. בנידון זה קיימת ממש הקבלה מאלפת לנבואת ישעיה על כורש, מכוננה של מלכות פרס, שאף הוא נחשב לשליחו של אלוהי ישראל⁵⁶. במילים אחרות: ספורו של יוספוס נערך במידותיה של השקפת העולם היהודית, שבקשה לראות בתהפוכות ההסטוריה חלק מתכנית אלוהית חזויה מראש, ובדרך זו לרומם את היהדות. אם נשפוט את המוטיב הזה לפי קריטריונים אלה, הרי לא יעמוד עוד למכשול בדרך החקירה ההסטורית.

לאחר שסטינו אל נתיבותיה העקלקלים של הביקורת הספרותית, נחזור שנית אל הניתוח ההסטורי. כאמור לעיל, אבני היסוד שעל גביהן התנוססו בנייני ההוכחות המורכבים של פוסלי יוספוס, מקורן בהנחה כי הלה הסמיך בשוגג ובאופן אנאכרוניסטי את סנבלט לימי אלכסנדר. די לערער הנחה זו כדי למוטט את כל ההצעות שצמחו על קרקעה; ואמנם הממצאים הארכיאולוגיים ממערת ואדי דאליה, שנסקרו על ידי קרוס, ממלאים תפקיד מכריע בכך. מתעודות הפאפירוס שנמצאו שם (כ-40 במספר) הוכח כי לבד מסנבלט של ימי נחמיה היה בנמצא לפחות פחה שומרוני נוסף בשם זה, ואשר חי ופעל באמצע המאה הרביעית לפסה"נ. עובדה זו הנחתה את קרוס אל המסקנה כי השם הזה נקבע בשלשלת הדורות של הפחות השומרונים על פי שיטה פאפינומית, שהיתה נקוטה גם במשפחות טוביה וגם במשפחת הכהנים הגדולים בירושלים, באופן שסנבלט

54 השוה: גוטמן, שם, עמ' 286, וראה עוד להלן.

55 גוטמן' שם, עמ' 282—285.

56 ישעיה מ"ד, כח; מ"ה, א—ז. השוה גם: עזרא א', א—ב; דבהי"ב ל"ו, כב—כג.

הזכור אצל יוספוס היה שלישי במנינם. למען האמת, כבר זמן רב לפני התגליות האלה העיזו מלומדים אחדים לכפור בזהות שני הסנבלטים. שפאק, למשל, סבר כי הראשון היה סבו של השני כשביניהם חצץ דליה, הזכור מן הפאפירוסים של ייב⁵⁷. אמנם פתרונו מעורר קושי כרונולוגי, כיון שקשה להניח כי מאז שנת 408 לפסה"ג (ראשית פעלו של דליה) ועד שנת 332 לפסה"ג (ימי אלכסנדר בא"י) שמשו במשרתם רק שני פחות בשומרון; אעפ"כ הצעתו חשובה, ובעיקר על שום שלא נזדרזה לפסול את עדות יוספוס בעניין זה, אף העניקה לה אשראי של אמון⁵⁸. קרוס נתן דעתו גם לסדר הדורות של הכהנים הגדולים שבספר נחמיה י"ב, כב בו צוינו השמות הבאים: אלישיב, יודע, אוהנן וידוע. הוא טען כי גם קשה לעכל את המחשבה שמאז יוחנן (408 לפסה"ג) ועד ימי אלכסנדר (332 לפסה"ג) כהנו רק שני כהנים גדולים בירושלים. לפיכך, סבר, ראוי ידוע שברשימת נחמיה להחשב כידוע הראשון, ואילו זה הזכור אצל יוספוס כידוע השני⁵⁹. למעשה, אין להוציא מכלל אפשרות כי היה ביניהם אף כהן נוסף. מכל מקום, הצעותיו של קרוס נראות הגיוניות למדי ועשויות לשמש בסיס כרונולוגי וגניאלוגי מחודש לבחינת עדותו של יוספוס. מה היתה איפוא הסיבה שיוספוס לא זכר את סנבלט בזיקה לימי נחמיה? ובכן, נראה כי בלהיטותו הרבה לתקן ולהשלים את הכרונולוגיה של ספרי עזרא ונחמיה⁶⁰, לא השכיל להבחין בפער הזמנים הגדול מדי שבין ימי יוחנן לימי ידוע. מצד אחד סמך על הגניאלוגיה של ספר נחמיה (י"ב, כב) וזיהה את ידוע שזכר בה עם ידוע שמימי אלכסנדר; מאידך גיסא, התעלם מן הגירסה המקראית בדבר פעולתו של סנבלט בימי נחמיה וזכר רק את זה שמימי אלכסנדר. אפשר כי הדמיון שנקשר בעלילותיהם הוא שהטעה את יוספוס, עד שזיהה אותם כאיש אחד. אותו דמיון הטעה בסופו של דבר גם את החוקרים המודרניים, אלא בעוד שהם העדיפו את גירסת המקרא ופסלו את המידע של יוספוס, הרי הוא העדיף דוקא את המידע שבידו (קרי: על סנבלט של ימי אלכסנדר) והתעלם מגירסת המקרא, או אולי התיימר לתקנה. לפי האמת, הדמיון העולה מקשרי הנישואין בין משפחות הכה"ג וסנבלט יכול להסתבר על ידי הטענה הפשוטה שלא היו תופעה חד פעמית. ידוע כי תקנות עזרא בנידון זה לא נתמלאו (השווה: נחמיה י', יח; י"ג, ד, ה, כג, כח). לא מן הנמנע איפוא כי פרשיות דומות חזרו גם בזמנים מאוחרים יותר⁶¹.

57 I. Spak, op. cit., p. 13 ff. ; השוה גם — גוטמן, שם, עמ' 289—290.

58 על הצעה אחרת ראה: C. Torrey, JBL. XLVII (1928), pp. 389—390, אך יש

לדחותה מכל וכל, ועיין — R. Marcus, op. cit., p. 508.

59 דיון מפורט על הסוגיה, ראה: F. M. Cross, HTR. 59 (1966), pp. 201—211.

והשוה בנידון זה גם — W. F. Albright, The Biblical Period (1950) p. 54. P. Lapp, — BASOR. No. 172 (1963) p. 33.

60 יש לשים לב במיוחד לרשימות המלכים הפרסיים, שנערכו כנראה על יסוד ידיעות ששאב ממקורות חיצוניים כמו בירוסוס הבבלי והרודוטוס. לאור מידע זה ניסה יוספוס לתקן ולפרש את דברי המקרא, ולא פעם טעה והסתכן בדברי פרשנות נפתלים. למרבה הצער, אין כאן המקום לפרט בסוגיה זו.

61 השוה דעת גוטמן, שם, עמ' 290, וכן — R. Marcus, op. cit., 510—511.

קיצורו של דבר: אין לחשוב כי יוספוס העתיק את פרשת הגישואין עם בת סנבלט, שארעה בימי נחמיה, אל סוף התקופה הפרסית. בתלותו בסנבלט השלישי מעשה שאירע בסנבלט הראשון. קשה להניח כי בדה מלבו את שמותיהם של מנשה וניקאסו ושרבבם בשרירות לב אל תוך ספורו⁶². השוואת הגירסאות מוכיחה כי בשתי פרשיות שונות עסקינן. הדמיון ביניהן מצטמצם, למעשה, בשני פרטים בלבד: גישואיה של בת סנבלט לאחד מבני הכה"ג, וגרושו של זה מירושלים. בשאר הפרטים אין שום זהות. אליבא דנחמיה, היה חתן סנבלט בנו של יידע, ולא פורש שמו; בעוד שלפי יוספוס, היה זה בנו של יוחנן ונקרא מנשה. גם שמה של בת סנבלט לא פורש בספר נחמיה, מה שאין כן אצל יוספוס. לפי גירסת המקרא, נערך גרושו של חתן סנבלט ביזמת נחמיה ובמסגרת מלחמתו הציבורית נגד נושאי נשים נוכריות (נחמיה י"ג, כב ואילך); בעוד שלפי גירסת יוספוס, גורש מנשה ביזמת זקני ירושלים ובשתוף פעולה עם הכה"ג והעם (קדמ' יא, 306—308). יתר על כן, ספורו של יוספוס קשור בל ינתק בתכנית לבניית המקדש השומרוני שנועד לפלג את העם לשני מחנות יריבים (קדמ' יא, 309—312; 322—324). לדבר זה לא רק שאין סימוכין כלשהם בספר נחמיה, אלא נהפוך הוא, הגישואין זכו לברכת הכה"ג, מה גם שמלחמתו של נחמיה נעשתה לפי ציווי מקראי גרידא⁶³. קשה איפוא לעכל את המתשבה כי יוספוס בדה מלבו את כל הפרטים הרבים שנכרכו בפרשה זו, וגם השכיל לשבצם בצורה מתואמת כל כך וכחלק בלתי נפרד מגוף ספורו השלם⁶⁴. אם נבוא לסכם עד כאן, הרי שספורו אינו ראוי להחשב כהעתקה אנאכרוניסטית של פרשה נושנה, כי אם ספור העומד ברשות עצמו. העיתוי ליצירת המגע הידידותי בין אלכסנדר והיהודים, לאחר כיבוש עזה, הינו סביר ביותר. למעשה לא נוכל לבאר את סיבות המרד השומרוני, לעת המסע מצרימה, אלא אם ניקח בחשבון את העיתוי הנ"ל של התפנית ביחסי אלכסנדר והיהודים. לבטח התאכזבו השומרונים מן התמורה המפתיעה הזאת וראוה בצרות עין. סביר לחשוב, כי נוסף על קנאתם בהנחות שניתנו ליהודים (קדמ' יא, 338—339), גילו מורת רוח מן העובדה שיריביהם זכו ליחס של בעלי ברית (שם, 343—344), בעוד הם זכו ליחס מסתייג (שם, 342 ואילך). לא ברור כיצד התחוללה התפנית המדינית של אלכסנדר. לפי גירסת יוספוס, אצבע אלוהים היתה בדבר וכל פשרה חזיונות לילה (שם, 327—328; 318—319); אך נימוקים של ממש לא נמסרו. לפי ההגיון, קשה להניח כי בתשעת החודשים, שמאז המערכה על צור ועד כיבוש עזה, היו היהודים אדישים למתרחש בגבול ארצם, והלוא תמורות מדיניות מהפכניות התחוללו לנגד עיניהם. מלכות גדולה ואדירה קרסה תחתיה במהירות, ומלכות חדשה תפסה מקומה בתנופה מדהימה. אך בקושי מתקבל על הדעת כי לא ניסו להסדיר את מעמדם המדיני עם הכוח החדש העולה בגבולם.

62 השווה: י. קלוינר, הסטוריה של הבית השני (תשי"ט), ב, עמ' 102—103.

63 בכל פרק י"ג יש הו לויכוח נוקב ברוח זו, שהוא מכונן נגד חוגים מסוימים בציבור היהודי על קשריהם עם עמי הסביבה.

64 בחינתם הספרותית של הקטעים — קדמ' יא, 306—312; 315; 321—324; 340—347 — מוכיחה בעליל כי הם שובצו בצורה אינטגרלית בתוך רקמת העלילה השלמה.

המסורת האנקדוטית של פסוידו קאליסטנס (11, 24), למרות אופיה וסממניה האגדתיים⁶⁵, יכולה להדגים את חוסר אדישותם של היהודים. לפי גירסתה שוגרו מירושלים צירים לרגל אחר כוחו האמיתי של אלכסנדר ולעמוד על סיכויי ההתנגדות לו. לפי דיווחם נתקבלה החלטה, והיא משמעותית מאוד לענייננו, להתמסר בפני הכובש המקדוני. אפשר מאוד כי דוקא מסורת אנקדוטית זו עשויה להשלים, ולו גם ברמה, את החסר בגירסת יוספוס, לאמור: היהודים לא היו אדישים לנעשה סביבם, ומשהגיעו למסקנה כי אין להם כל סיכוי להתנגד לאלכסנדר ניסו להסדיר עמו את ענייניהם. אמנם למדנו כי הכה"ג היה נאמן בבריתו לדריוש ובתחילה אף לא נענה לפניית אלכסנדר (קדמ' יא 318), אך הדבר היה אמור בזמן שלפני כיבוש הארץ. מסתבר כי לעת המצור על צור, כשהשלטון הרשמי היה עדיין פרסי, לא העזו לשנות את עמדתם. אולי גם התקשו לעכל את מפלתו המפתיעה של דרויש באיסוס, שהרי הכל היו בטוחים בנצחוננו (שם, 315). לא מן הנמנע כי גם בקשו לנהוג בזהירות ולבחון את המצב החדש בקפידה. הם לא היו היחידים בכך, שכן אף מלכי הסביבה הקרובה לצור לא התמסרו מיד לאלכסנדר, אלא כעבור זמן. השתהות היהודים יכולה אף להסתבר כחשש מהסתבכות עם השלטון הפרסי, כיון שאם ינצח במערכה הסופית עלול הוא להפרע מהם קשות. בלאו הכי שררה ביניהם באותה עת מתיחות רבה, שבעטיה נתנסו היהודים בפורענויות קשות למדי⁶⁶. יזמתו הזריזה והתככנית של סנבלט סיבכה את מצבם עוד יותר, משום שבריתו עם אלכסנדר יכלה להתפרש כסתימת הגולל על סיכויים להסדיר עמו את ענייניהם. ברם, המציאות התפתחה בצורה שונה, ובעיקר מפני שאלכסנדר ניהל מדיניות ריאליית וגמישה למדי. סביר לחשוב כי לעת שהותו בגבולות ארץ ישראל (קרוב לשנה תמימה) למד להכיר נכוחה את הרקמה הפוליטית המיוחדת באזור. אפשר כי גם למד להכיר ביתרונם המספרי של היהודים ובעדיפות כוחם, ומשום כך אף ביכר אותם כבעלי בריתו לעתיד. לא מן הנמנע אפילו כי השכיל להבין את נכליו של סנבלט שנעשו מעמדת חולשה ויריבות עם היהודים. למרות שקבל בתחילה את עזרתו כבעל ברית, היה מוכן באותה מידה גם לפנות לו עורף, בדיוק כפי שסנבלט עצמו נהג ביחס למלך פרס. נראה כי עיסוקיו הצבאיים המייגעים במערכות צור ועזה לא נתנו סיפק בידו להכנס לעובי הקורה של מערכת

65 על אודות מקור זה, עיי' : F. Pfister, "Eine jüdische Gründungsgeschichte Alexandrias, mit einem Anhang über Alexanders Besuch in Jerusalem" Sitzungsberichte der Heidelberger Akademie der Wissenschaften. Phil. hist. Klasse. Bd. V (1914). Abt. 11. pp. 1—32.

66 כבר בימי ארתאכרכסס ה'2 העיבו עננים קודרים על היחסים בין שלטונות פרס וירושלים, דבר שהעיד עליו יוספוס בקדמ' יא, 297—301; זכר לפורענויות עלומות בימי ארתאכרכסס ה'3: E. Schürer, op. cit., p. 7; אוכוס (359—338 לפסה"ג) ושתמרו אצל אבות הכנסיה: עיי' : י. קלוזנר, שם, עמ' 10 ואילך; י. מ. גרינץ, ספר יהודית (תשי"ז), עמ' 18 ואילך. על סימנים ארכיאולוגיים של הרס ערים בא"י באותה תקופה ראה: D. Barag, BASOR. No. 183; וכן א. שטרן, התרבות החומרית של ארץ ישראל בתקופה הפרסית (1973) pp. 6—12 (1966); וכן א. שטרן, התרבות החומרית של ארץ ישראל בתקופה הפרסית (1973) עמ' 250—251. יתכן כי זכרן של אותן פורענויות הובא גם בא"י אריסטיאס 36 וב"נגד אפיון" א, 191, 194.

יחסיו עם היהודים, ורק לאחר כיבוש עזה נתפנה לכך. איתרע מזלם של השומרונים שדוקא במועד ההוא מת מנהיגם סנבלט (קדמ' יא, 325); וברי כי מותו הקל רבות על תהליך ההתקרבות בין אלכסנדר והיהודים. לא מן הנמנע כי לעת שנוצר המגע ביניהם, נודעו למלך המקדוני פרטים מדויקים על קיומם של ריכוזים יהודיים גדולים בארצות העתידות להכבש על ידו (השווה: שם, 338), באופן שהתרשם כי עשוי הוא להפיק תועלת צבאית מידידותם.⁶⁷

מגירת יוספוס קשה להציל פרטים מלאים על טיבן של הזכויות שהעניק אלכסנדר ליהודים, הואיל והדברים נוסחו בצורה כללית למדי: "שירשה להם לקיים את חוקי אבותיהם"⁶⁸, ושתהא השנה השביעית פטורה ממיסים⁶⁹. "לחיות לפי חוקי האבות" היתה נוסחה מקובלת ושגורה למדי בתקופה ההלניסטית⁶⁹, ואין לראותה כדבר יוצא דופן. ביחס לעם ישראל, ברי כי אין הכוונה רק למצוות התורה הרגילות שנגעו לאורח החיים האישי של כל יחיד, אלא גם לסדרי השלטון, מערכת המשפט, הממסד הציבורי, אורחות החברה וכדומה. קיצורו של דבר: היהודים זכו לאוטונומיה רחבה ביותר⁷⁰. ההתייחסות המיוחדת לפטור ממיסים בשנה השביעית נבעה לבטח מן העובדה כי שנת השמיטה היתה תופעה מיוחדת ליהודים. לבסוף העניק אלכסנדר לבעלי בריתו החדשים גם את הזכות לשרת

67 אולי משום כך הכתיח לאנשי ירושלים שירשה גם ליהודי בבל ומדי לשמור את חוקיהם? בענין הסיוע הצבאי מיהודי התפוצה, ראוי לציין כי אפשר מאוד שכבר בימי אלכסנדר גויסו יהודים במצרים העליונה לשרות צבאי כחיל משמר מקומי. מציאותם של שמות יווניים בתבאים על גבי פאפירוסים ארמיים (ראה: A. E. Cowley, Aramaic Papyri of the Fifth Century: 81—82 (B. C. (1923) Nos. 81—82). יכולה לרמוז כי בעליהם היו בשרות צבאי. מסתבר כי יהודים נושבו שם עוד לפני הכיבוש המקדוני וכי קיימו קשרים עם אחיהם ביב (A. E. Cowley, op. cit., No. 38). לא מן הנמנע כי מוצאם היה משם, וכי מסיבה זו היתה להם גם זיקה למסורת צבאית. האם אין לקשור את חילום עם פעילות גייסותיו של אלכסנדר באזור ההוא (אריאנוס III, 5)?

בשם היקאטאיוס איש אבדירה נמסר כי גם יהודי בבל נשתלבו בצבאו של אלכסנדר (נגד אפיון א, 192), משמע גם במקרה זה הפיק המלך המקדוני תועלת מעשית מידידותו של העם היהודי. עדות דומה נמסרה בשמו גם על יחידת פרשים קשתים יהודית שנלוותה אל אלכסנדר במסעותיו, ושמתוכה בלטה דמותו של מוסולאמוס (נגד אפיון א 200 ואילך). אמנם עדויותיו של יוספוס והציטוטים שלו על שרותם של יהודים בצבא אלכסנדר נחשדו כמווייפות ואפולוגיות (ראה למשל — צ'ריקובר, שם, עמ' 217 ואילך; 254 ואילך), אך לאמיתו של דבר, ראויות הן לבדיקה מחודשת ואוהדת יותר, ובלא דעות קדומות שתכליתן להמעיס בערכם הצבאי של היהודים עת העתיקה בדרך של פרויקציה הסטורית מזמנים מאוחרים. לענין זה, ראה עבודת הדוקטור של המחבר — "מעמד המשפט-מדיני של יהודי מצרים בתקופה ההלניסטית ובימי הפרניקפאט הרומי" (1972), עמ' 11 ואילך; 205 ואילך.

68 השווה מנהגו של אלכסנדר כלפי עמים אחרים: אריאנוס I, 17; 4, 18; 2, 23; II, 5; VI, 30; VII, 4; 20 ועוד.

69 ראה למשל: פוליביוס II, 70; 4, XVII, 44; 2, 46; 5. וכן באפיגראפיה — SIG 390; 572; OGIS 222; 441; 442; 449.

70 השווה בענין זה דעותיהם המוצקות של ביקרמן, צ'ריקובר ושטרן אודות הפריבילגיות שהעניקו מטעם אנטיוכוס ה-3 ליהודים, שנתנסחו אף הן בצורה דומה: E. Bickermann, REJ. 100 (1935) p. 27; צ'ריקובר, שם, עמ' 65—66; מ. שטרן, התעודות למרד החשמונאים (תשכ"ה), עמ' 32 ואילך.

בצבאו, תוך הבטחה מפורשת כי יוכלו לקיים באין מפריע את מנהגי אבותיהם; ואמנם רבים נענו להזמנתו (קדמ' יא, 339). דבר זה הולם את המקובל בצבאות ההלניסטיים, שניתן היה לקיים בתוכם יחידות אתניות מגובשות למדי. ראוי לציין כי את היהודים הזמין אלכסנדר לשרת בצבאו ולהלוות אליו במסעותיו (השווה: נגד אפיון א, 200 ואילך). בעוד שעל חיילי סנבלט ציווה לעקור מארצם ולהתנחל במרחקים, אף הטייל (או כפה) עליהם משימות שרתקו אותם למקומם הנדח (קדמ' יא, 345).⁷¹

התפנית הפרו-יהודית במדיניותו של אלכסנדר ומותו של סנבלט חוללו לבטח תמורה בעמדת השומרונים. נראה כי לא נתמנה יורש למשרתו של מנהיגם המת (עיין: קדמ' יא, 342), וכי הפקוח על שומרון נתהדק בצורה ניכרת לנוכח ההתפתחות יות החדשות ומצא ביטויו במינוי אנדרומאכוס. אפשר כי אלכסנדר לא חשש ביותר מתגובה שומרונית גמרצת שתסכן את שליטתו באזור, כיון שיכול היה לצפות לערנותם של בעלי בריתו היהודים לנעשה בגבולם. מכל מקום לאחר הביקור בירושלים ולעת צאתו מצרימה ערך כנראה מסע צבאי קצר בגבול שומרון-יהודה ובערים הסמוכות שבשפלת החוף (שם, 340), כדי להבטיח את הנאמנות לשלטונו. אף על פי כן, פרץ מרד בשומרון כאשר שהה עיקר הצבא המקדוני במצרים. השומרונים הממורמרים והמתוסכלים התקוממו נגד המושל אנדרומאכוס ושרפוהו חי. הידיעות על כך מלמדות כי אלכסנדר העריך את המעשה בחומרה רבה, ומהר לחזור לזירת ההתרחשות כדי להנקם במורדים.⁷² רגישותו יכולה להסתבר היטב על רקע החשיבות שהעניק לארץ ישראל כדרך מעבר חיונית להמשך מסעותיו. העדויות על המרד הזה עוררו את שפאק לחשוב כי במועד זה בקר בירושלים, ולא לאחר כיבוש עזה כדברי יוספוס.⁷³ אמנם מסקנתו אפשרית, אך באותה מידה גם אינה ודאית. היו מלומדים שסברו כי היה זה פרדיקאס ולא אלכסנדר שניצח על דיכוי המרד, דבר שניתן להקיש משרידי ידיעות בכתבי אבות הכנסיה.⁷⁴ אמנם יש בכתביהם גם ידיעות נוספות על הושבת חיילים מקדוניים בשומרון על ידי אלכסנדר עצמו, אך נראה כי יש להוציא את הדברים מידי פשוטם ולייחס את

71 בדרך כלל פקפקו באמיתות הידיעה של יוספוס על התנחלותם הצבאית של השומרונים באזור תבאיס, בטענה כי אין לה אישור ממקורות אחרים ומשום שאי אפשר להסמיכה להקמת הכפר סאמאריאה בפאיום בימי תלמי ה'2 (ראה למשל, צ'ריקובר, שם, עמ' 218 והע' 11). אי לכך, בהע' 67 לעיל, צויין כי מציאותם של בעלי שמות יווניים בליטראציה ארמית (בפאפירוסים של קאולי, מס' 81—82) עשויה לרמוז על אנשי צבא. לא מן הנמנע כי אלה התייחסו ליהודים מקומיים (שמוצאם מייב, כפי שצויין בהע' 67 דלעיל) וגם לשומרונים שאודותם כתב יוספוס. מן הסתם לא התעוררו בעיות וסכסוכים לרגל שרותם הצבאי המשותף, שהרי ידוע לנו על יחסי ידידות בין יהודי ייב לבין השומרונים (קאולי, מס' 30). לא כן בנוגע לשומרונים ויהודים ארצישראלים שירדו מצרימה בימי תלמי ה'1. הללו היו שרויים במריבות וביוכותים אודות מקדשיהם, כשכל צד מלמד זכות על מקדשו (קדמ' יב, 10). אין ספק כי ידיעה זו מתקשרת היטב עם ספורו של יוספוס על בניית המקדש בגריוס ומסתברת יפה על רקע הזמן ההוא.

72 קורטיוס רופוס IV, 8, 9—10; והשווה גם — Eusebius, loc. cit.

73 I. Spak, op. cit., p. 35

74 ראה ציטוט של מקורות אלה אצל — E. Schürer, op. cit., II, p. 196. n. 416

המעשה לפרדיקאס⁷⁵. על מסדה של מסקנה זו גיבש צ'ריקובר את דעתו המצודדת כי אותו פרדיקאס היה גם זה אשר עשה את שומרון בשלב מאוחר יותר (323—321 לפסה"נ) לפוליס הלניסטית⁷⁶.

גוטמן בקש להסמיך לפרשה זו את העדות התלמודית על מפגש אלכסנדר והיהודים (בבלי יומא ס"ט, ע"א; סכוליון למ"ג תענית ט'), אף נטה לאתר על פיה את מקום המפגש באנטיפטריס ולא בירושלים⁷⁷. ברם, הוא עצמו השכיל להכיר במגרעותיה, ובעיקר על שום שכרכה בצורה אנאכרוניסטית את אלכסנדר עם שמעון הצדיק, וכל זאת על רקע עמום של הדי אגדה ממאורעות הקשורים ביוחנן הורקנוס⁷⁸. הסתייגותיו ההגיוניות והנכונות של צ'ריקובר מקביעת המפגש באנטיפטריס מבטלות אף הן אפשרות זו⁷⁹, מה עוד שגירסת יוספוס לא רק שקדמה בזמן, אלא שנערכה בצורה משכנעת יותר ועדיפה מבחינת הפרטים ושלמות העלילה. זאת ועוד: לפי עדות אריאנוס (III, 6, 1) ניתן להתרשם כי בשובו ממצרים לא התעכב הרבה בארץ ישראל, אלא המשיך הישר לצור. לפיכך נראה כי יש להעדיף דוקא את גירסת יוספוס על מועד הביקור בירושלים. מכל מקום, כפירה מוחלטת בקיומו יכולה להתקבל רק על יסוד פסילת העדות בכללותה, דבר שאין אנו יכולים לעשות עוד בקלות ראש. חשוב להדגיש בעניין זה כי עצם עריכת הביקור, ובירושלים דוקא, צריכה להסתבר גם בדרך של הקש אנאלוגי מעדויות אחרות על מדיניותו של אלכסנדר בכל הקשור לקודשיהם של עמים שונים גם סקרנותו הדתית הידועה ולהיטותו לבקר במקדשי המזרח במיוחד⁸⁰, יש בהן כדי לאשש את עדות יוספוס.

קרוב לודאי כי מרד השומרונים העניק לברית הידידות שבין אלכסנדר והיהודים מימד פוליטי חשוב וממשי, ולא מן הנמנע כי היהודים אף סייעו בדיוכיון⁸¹. למרבה הצער, אין אנו יודעים פרטים על מהלך המרד והקפו. מלבד העדויות הקצרות והקלושות של קורטיוס רופוס ואבות הכנסיה, ניתן להציל בעקיפין רק הדים עמומים מן הממצאים הארכיאולוגיים של שומרון ושכם⁸², ובעיקר מאלה של המערה בואדי דאליה. האחרונים עשויים לשפוך אור מסוים על אחת האפיזודות

75 ראה למשל: E. Schürer, op. cit., II. p. 195; U. Wilrich, op. cit., pp. 16—18.

76 צ'ריקובר, שם, עמ' 37; 83; 558 (הע' 101).

77 גוטמן, שם, עמ' 294.

78 גוטמן, שם, עמ' 280; 285.

79 צ'ריקובר, שם, עמ' 37.

80 על יחסו כלפי אלי מצרים ומקדשיהם, ועל ביקוריו בהם, ראה (למשל): אריאנוס III, 1: 3—4; VI, 3; 19, VII, 14, 6 ועוד... על יחסו לפולחן הצורי, ראה (למשל): שם' III, 15, 7—6; 16, 7; קורטיוס רופוס IV, 2, 2—3; דיודורוס סיקולוס VII, 40, 2. על יחסו אל פולחנות בבל, ראה (למשל): אריאנוס III, 16, 7 ואילך; VII, 17. על חומרת יחסו כנגד חילול קודשיהם של עמי המזרח בכלל, ראה (למשל): אריאנוס VI, 27; 29; 30; VII, 19.

81 כך סבר גם צ'ריקובר, שם, עמ' 37; ועוד ידובר בכך להלן.

82 הממצאים הארכיאולוגיים משומרון מעידים על הרס העיר בפרוס התקופה ההלניסטית. דלותם יכולה להסתבר על רקע דיוכו המרד נגד אלכסנדר והקמתה של סאמאריאה כעיר הלניסטית. מפעלי הבניה הגדולים בתקופות שלאחר מכן (ובעיקר מימי הורדוס) תרמו בודאי אף הם למחיקת שרידי העבר הפרסי של העיר (— ראה פירוט ביבליוגרפי ממצה בספרו של א. שטרן,

האחרונות של דיכוי המרד. במערה שרדו כ-200 עד 300 שלדים של גברים, נשים וטף, אשר נטבחו ביד אויב; וזה ריכוז גדול ביותר לגבי מקום מסוג זה. שפעת כלי החרס, שרידי הביגוד, התכשיטים, שיירי המזון הרבים ותעודות הפאפירוס יכולים להעיד כי יושבי המערה חפשו בה מסתור לעת פורענות. הפאפירוסים היו מעיקרם תעודות משפטיות, שתכנן נגע לעסקות בעניני עבדים (סחר, בעלות, או שטרי שחרור), מקרקעין, הלוואות, סכסוכים על הפרת חוזים או גירושין. תאריכי התעודות, לרבות טביעות החותם, מתייחסים לפרק זמן של 40 שנה, מאז 375 לפסה"ג ועד 335 לפסה"ג. מן המטבעות שנמצאו ניתן לקבוע ביתר דיוק את ימיו של אלכסנדר כ- terminus ad quem ביחס למועד ההסתתרות במערה. הימצאותן של טבעות חותם רבות, ומביניהן אף אחת מזהב, עשויה להעיד כי יושבי המערה נמנו עם שכבות אריסטוקראטיות ואמידות. כל הנתונים האמורים גם יחד מלמדים כי במקום מצאה מסתור קבוצה נכבדה של אצילים שומרונים ומשפחותיהם, אשר נטלו כנראה חלק פעיל במרד נגד אנדרומאכוס, ואשר נמלטו שמה לרגל כשלונם, או משנדוע להם על שיבתו הקרובה של אלכסנדר. בריחתם למערה הנידחת ההיא, ונטילת מסמכים ותעודות היגן אופייניות למורדים המחפשים מקלט במדבר עד יעבור זעם, כגון מה שמצינו מאוחר יותר לגבי מרד בר-כוכבא. לפי הצעת קרוס, אפשר מאוד כי מחבואם המדברי נתגלה בעטייה של מלשינות מן העיר שומרון עצמה. הממצאים במערה מלמדים כי אוכלוסית העיר באותם ימים היתה מגוונת מאוד מבחינה אתנית⁸³. סביר להניח, אם כן, במקום שוקק בני לאומים שונים שכזה ניתן היה למצוא מלשינים למכביר.

האפשרות כי היהודים נטלו חלק פעיל בדיכוי המרד הזה היא סבירה למדי, כפי שצויין כבר לעיל. אפשר כי ניתן למצוא לכך אישור עקיף באחת מעדויותיו של יוספוס, שמסרה בשם היקאטיוס איש אבדירה (נגד אפיון ב, 43), כי "בגלל היושר והנאמנות שגילו היהודים כלפיו (— אלכסנדר) הוא העניק לרשותם את ארץ שומרון פטורה ממש". חוקרים רבים העריכו ידיעה זו כמוגזמת וכאנאכרוניסטית ולכן גם מזוייפת, ובעיקר בשים לב לידיעה מספר חשמונאים א' (יא, 34) כי רק שלושה חבלים שומרונים סופחו ליהודה בימיו של המלך הסלבקי דמטריוס

שם, עמ' 31 ואילך). הממצאים משכם, שנתגלו ע"י המשלחת האמריקאית בראשות רייט [ראו דברי סכום ומסקנות— G. E. Wright, Shechem, The Biography of a Biblical City— (1965) pp. 166—172; 238—241] מוכיחים בעליל כי בפרוס התקופה ההלניסטית התחיל פרק חדש בתולדות העיר, לאחר שהיתה נטושה וחרבה במשך שנים רבות (כנראה מאז 475 לפסה"ג). ההתיישבות השומרנית בשכם ובנייתה המחודשת ורבת ההקף באותם ימים יכולים להסתבר היטב על רקע חורבנה של שומרון, כפי שסבר רייט. אך למעשה ניתן לשער כי בנייתה של שכם החלה בד בבד עם מתן הרשות להקמת ביהמ"ק בגרזיים מידי אלכסנדר. אפשר כי באופן זה ניתן גם לצקת תוכן ריאלי ומשמעותי בקביעתו של יוספוס כי לעת ביקורו של אלכסנדר בירושלים היתה כבר שכם למטרופולין ממשית של השומרונים (קדמ' יא, 340).

83 בטביעות החותם נזכרו, לבד משמות יהויסטיים שבהם נתכנו השומרונים, גם שמות בעלי מרכיבים פאגאניים אופייניים, כגון: קוס (— אדומי), סהר (— ערבי), כמוש (— מואבי), נבו (— בבלי), ובעל (— פיניקי), אגב, ביחס לשם האחרון, ראוי לזכור כי גם מדברי יוספוס ניתן להקיש על מציאותם של צידונים בשכם קדמ' יא, 344; יב' 259; 262).

ה־2 בשנת 145 לפסה"נ⁸⁴. הנסיון להעריך את הידיעה שבכתבי יוספוס כעדות לצרוף מינהלי-מדיני של שומרון ויהודה, וכאילו נעשה (זמנית) בימי אלכסנדר⁸⁵, נראה דחוק ביותר, משום שגם בתקופה הפרסית וגם בתקופה התלמיית שררה הפרדה גמורה ביניהם. כמובן שאין להעלות על הדעת כי אלכסנדר העניק ליהודים את כל ארץ שומרון, וברי כי בנידון זה העדות היא מוגזמת. אי לכך, אין זה בלתי סביר לגרוס כי סיפח חלקים מן הטריטוריה השומרנית שגבלו ביהודה⁸⁶, ולא מן הנמנע כי העדות שבנגד אפיון כיוונה לשלושת המחוזות שזכרו בספר חשמונאים א' (עפרים, לוד ורמתיים). מבחינה מינהלית היו הם תלויים בשומרון, אך מבחינה דמוגרפית היו בעלי אוכלוסיה מעורבת, כשהיסוד היהודי בהם חזק ביותר ואולי אף דומינאנטי⁸⁷. אין ספק כי מצב שכזה זימן סכסוכים מתמידים בין שני הצדדים, אף סביר להניח כי הריבונות עליהם עברה מיד ליד. אם נקבל את העדות בשם היקאטאיוס כנכונה וכמתיחסת אל המחוזות הנ"ל, אזי נהיה מחוייבים להסיק כי היהודים איבדו בנסיבות מאוחרות יותר וכי קיבלום שנית מידי דמטריוס ה־2 בשנת 145 לפסה"נ⁸⁸. לפי הגיונו של ההתפתחויות ההסטוריות, ניתן לחשוב כי הדבר אירע בשלהי התקופה התלמיית, לעת שהורעו היחסים בין שלטונות מצרים לבין הישוב היהודי. נראה מאוד כי עדותו של יוספוס בקדמ' יב, 156 מכוונת לכך בדברים הבאים: "אותו זמן היו השומרונים משופעים בטובה וגורמים צרות רבות ליהודים, מקציצים בארצם ושובים נפשות"⁸⁹. הדברים מדברים בעד עצמם, ובמיוחד בויקה לסכסוך היהודי-שומרוני. אפשר מאוד כי אותם קיצוצים משטח יהודה התייחסו למחוזות ההם, ואין להניח שלא נעשו בידיעת השלטונות ובהסכמתן. דומה כי שליטיה הזרים של ארץ ישראל נהגו לקרוע את התבלים האלה מתחום השפעתו של אחד הצדדים, או לספחם, הכל בהתאם לאינטרסים הנסיבתיים ולרקמת היחסים שלהם עם בעלי הריב. נראה איפוא כי יש לעדות שבנגד אפיון סבירות מדינית רבה, ולא רק שיכולה היא לשפוך אור נוסף על הסכסוך היהודי-שומרוני בימי אלכסנדר (ובכלל), אלא עשויה היא אף להדגים את מעורבות השלטון הזר בו.

בבואנו לסכם את סוגיית מסעו של אלכסנדר בארץ ישראל, נוכל למצות את עיקר הצעותינו בנקודות הבאות:

- 84 השווה גם: חשמ"א י, 30; 38. מבין פוסלי העדות בלט וילריך (H. Wilrich, *Judaica*, p. 97) שרוב החוקרים קיבלו דעתו. השווה גם — E. Schürer, *op. cit.*, I p. 184.
- 85 י. לוי, *עולמות נפגשים* (1960), עמ' 48.
- 86 השווה בנידון זה דעתו המסוייגת של צ'ריקובר (שם, עמ' 36—37; 333, הע' 23), שאינה דוחה לגמרי את האפשרות הנ"ל.
- 87 ראה: A. Alt, *Kleine Schriften zur Geschichte des Volk Israel*. (1953), II, p. 346 ff. וכן — מ. שטרן, שם, עמ' 108—110, ועיין גם — ז. קלאי, *גבולותיה הצפוניים של יהודה* (תש"ך) עמ' 99 ואילך.
- 88 זכות ראשונים לרעיון זה עומדת לגרץ, וראה: H. Graetz, *MGWJ*. VI (1857) pp. 51—52.
- 89 אפשר כי על רקע זה צריכים להסתבר גם דבריו הקשים של בן-סירא (ג, כו) כלפי השומרונים. השווה: מ. שטרן, שם, עמ' 110, הע' 53.

- (א) כיבוש סוריה וא"י נעשה לפי תוכנית צבאית מחושבת, ומשום כך לא היה ענין טפל במלחמות אלכסנדר.
- (ב) נוכחותם של גייסות מקדוניים בעבה"י מוכחת מן המסורות העירוניות השונות.
- (ג) אחת המשימות החשובות שהוטלו על פאראמניון בכבוש השטחים שבעומק סוריה וא"י התייחסה לאספקת מזון סדירה לצבא המקדוני שצר על צור.
- (ד) השוואת ספרו של יוספוס על הסכסוך היהודי-שומרני אל המסורת המקראית מלמדת על שתי גירסאות שונות.
- (ה) הפסילה הטוטאלית של גירסת יוספוס, בטענה לסתירות הסטוריות וספרותיות, אינה עומדת במבחן הביקורת.
- (ו) לנוכח הממצאים מואדי דאליה, המוכיחים קיומו של סנבלט נוסף, אין ספרו של יוספוס מיוסד עוד בהכרח על אנאכרוניזם הסטורי, כפי שסברו רבים בעבר.
- (ז) אלכסנדר לא ירד מצרימה מיד לאחר כיבוש עזה, כך שהיה סיפק בידו לבקר במועד ההוא בירושלים.
- (ח) הביקור בירושלים והמיפגש עם הכה"ג עומדים יפה במבחן הסבירות ההסטורית.
- (ט) התפנית המדינית שביחסי אלכסנדר עם היהודים היתה בין הגורמים העיקריים שעוררו את השומרונים למרד.
- (י) אפשר שהיהודים נשכרו ממרד השומרונים על ידי סיפוח מחוזות גבול אחדים לתחום יהודה.
- כדברי סיום למאמר זה נציע כי ראוי לצקת תוכן ריאלי יותר ואמינות רבה יותר בעדויותיהם של יוספוס, ובדרך זו לשפוך מעט אור על אחד הפרקים היותר אפלים בתולדות ישראל בעת העתיקה, ואם הצלחנו בכך — דיינו.